

LUND UNIVERSITY

Wäggia – en medeltida gård under förvandling

Andersson, Hans; Connelid, Pär

2026

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Andersson, H., & Connelid, P. (2026). *Wäggia – en medeltida gård under förvandling*. (Lund Studies in Historical Archaeology; Vol. 26). Institutionen för arkeologi och antikens historia, Lunds universitet.

Total number of authors:

2

Creative Commons License:

CC BY-ND

General rights

Unless other specific re-use rights are stated the following general rights apply:

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Read more about Creative commons licenses: <https://creativecommons.org/licenses/>

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

LUND UNIVERSITY

PO Box 117
221 00 Lund
+46 46-222 00 00

Wäggia

– en medeltida gård
under förvandling

Hans Andersson & Pär Connelid

LUND STUDIES IN HISTORICAL ARCHAEOLOGY 26

Wäggia – en medeltida gård under förvandling

Hans Andersson & Pär Connelid

LUNDS
UNIVERSITET

Förord

Vi kommer här att presentera en ödegård från 1600-talet, Wäggia, som låg under sätesgården Torpa i Länghems socken i Västergötland. Den var länge försvunnen, även i sockenbornas medvetande. Genom ett fantastiskt kartmaterial och några inledande kontroller i fält kunde den återupptäckas. Det visade sig att ett nästan komplett fossilt odlingslandskap och delvis tydliga spår efter gårdens bebyggelse hade bevarats. Wäggia är nästan unikt i södra Västergötland i dessa avseenden. Få gårdar av denna typ är undersökta. Den undersökning som vi presenterar här försöker att kartlägga gårdens struktur och orsakerna bakom försvinnandet. Resultaten ger också uppslag till en diskussion kring mer storskaliga förändringar inom sätesgården.

Våra undersökningar har bland annat baserat sig på tillstånd från Länsstyrelsen i Västra Götaland (dnr 434-33616-2018) för att genomföra arkeologiska undersökningar. Medel för dessa har beviljats av Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien och Länsstyrelsen i Västra Götaland. Ett varmt tack för detta! Ett tack också till Torpas nuvarande ägare Pehr Zethelius för goda kontakter och intresse för vårt arbete.

Den text som presenteras i boken är vårt gemensamma ansvar, men vi har i huvudsak delat upp texterna så att Pär Connelid skrivit avsnitten om fornlämningarna och de arkeologiska undersökningarna och Hans Andersson övriga delar.

Medel för dessa, liksom för tryckningen av skriften, har beviljats av Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien. Länsstyrelsen i Västra Götaland har också gett bidrag till undersökningarna.

Lund och Varberg den 1 december 2025

Hans Andersson Pär Connelid

Bild på första uppslaget.

Drönbild över ödegårds-
området vid Wäggia.

Längst uppe till höger
skymtar Torpa Stenhus.

Foto mot norr.

Wäggia – en medeltida gård under förvandling

Författare: Hans Andersson & Pär Connelid

© Hans Andersson & Pär Connelid 2026

Formgivning: Mimmi Andersson

Upplaga: 350

Tryck: Sidekick by Linderoths

ISBN 978-91-90055-74-8

ISBN 978-91-90055-75-5 (pdf)

ISSN 1653-1183

Utgiven av: Institutionen för arkeologi och antikens historia

Anslag: Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien
och Länstyrelsen i Västra Götaland

Innehåll

Wäggia – en ödegård	9
Bakgrund	12
Wäggia – i skrift och på karta	18
Matthias Bengtsson flyttar till Wäggia	20
Wäggias ödetomt och det fossila odlingslandskapet	23
Den fossila åkermarken	24
Gårdstomten	28
Arkeologisk provundersökning i en husgrund och en terrasskant	32
Arkeologisk sammanfattning	38
Wäggia efter 1660	41
Andra förändringar inom Torpa rå- och rörsområde	45
Sammanfattning av rå- och rörsområdet	50
Några slutkommentarer om Wäggia och dess omgivning	52
Otryckta källor och litteratur	54

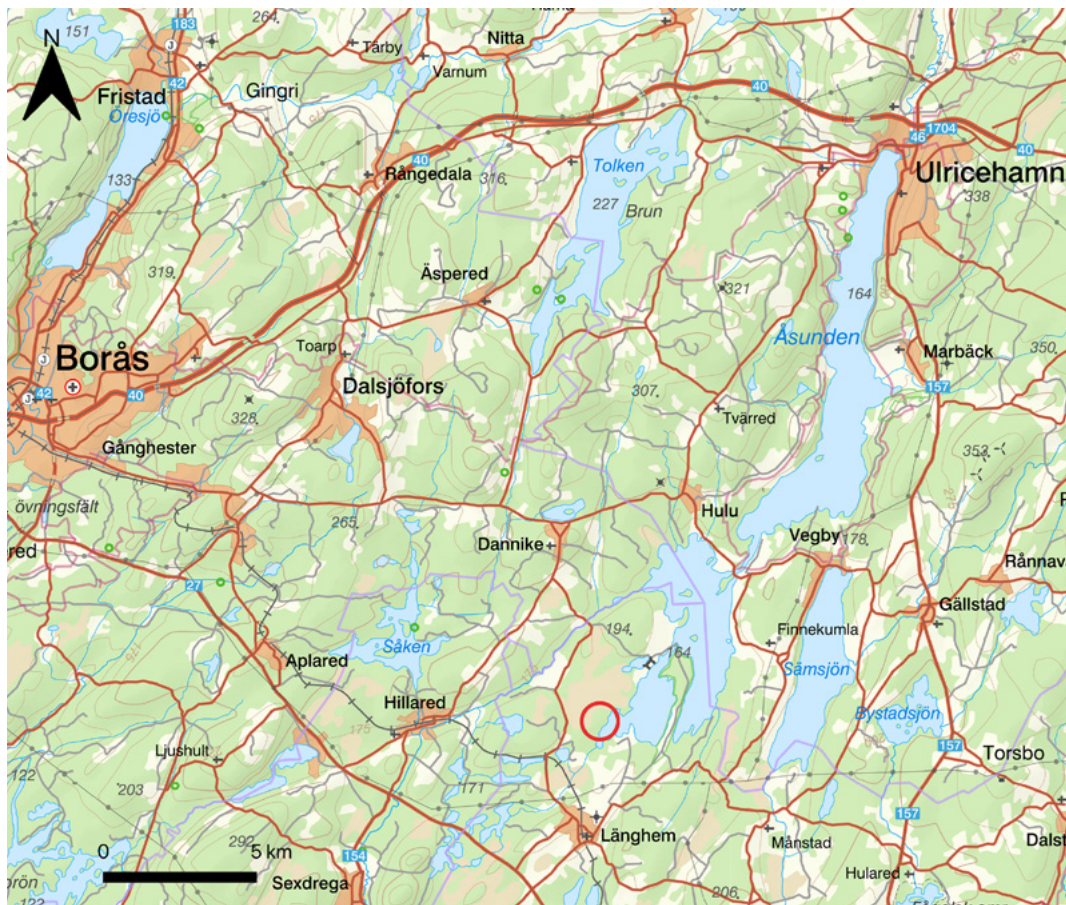
Wäggia – en ödegård

Till en början var det bara ett namn – Wäggia – på en gård som Gustaf Olof Stenbock, far till Gustav Vasas tredje hustru, på Torpa gods i Länghems socken bytte till sig år 1550. Namnet försvann från källorna i mitten av 1600-talet. Vi undrade mycket över var den hade legat. Att gården varit placerad någonstans i närheten av Torpa var ett rimligt antagande – men var? Historien om Wäggia blev till slut en spännande »resa«, med utgångspunkt i en lantmäterikarta från 1648, till identifieringen av fossila odlings- och huslämningar och kopplingar till en person som hade bott på gården. Men det är inte hela historien. Så småningom visade det sig att området hade brukats redan under järnåldern. När gården försvann användes marken på ett sätt som speglade större förändringar i dess närhet, inom godset Torpa. Det som började som en historia om en liten gård utvidgades till frågeställningar som berör förändringar av hela godsets domän.

Först några ord om Torpa. Torpa stenhus vid Åsundens sydspets är en av de viktigaste medeltida gårdsmiljöerna i södra Västergötland. Gården var framför allt under 1500- och 1600-talen säte för en av landets förnämsta släkter, Stenbocksfamiljen. Dess äldsta delar går tillbaka till 1400-talet men gården som sådan kan i varje fall föras tillbaka till 1300-talet. Sätessgården Torpa kom under århundradens lopp att få många underlydande gårdar och torp.

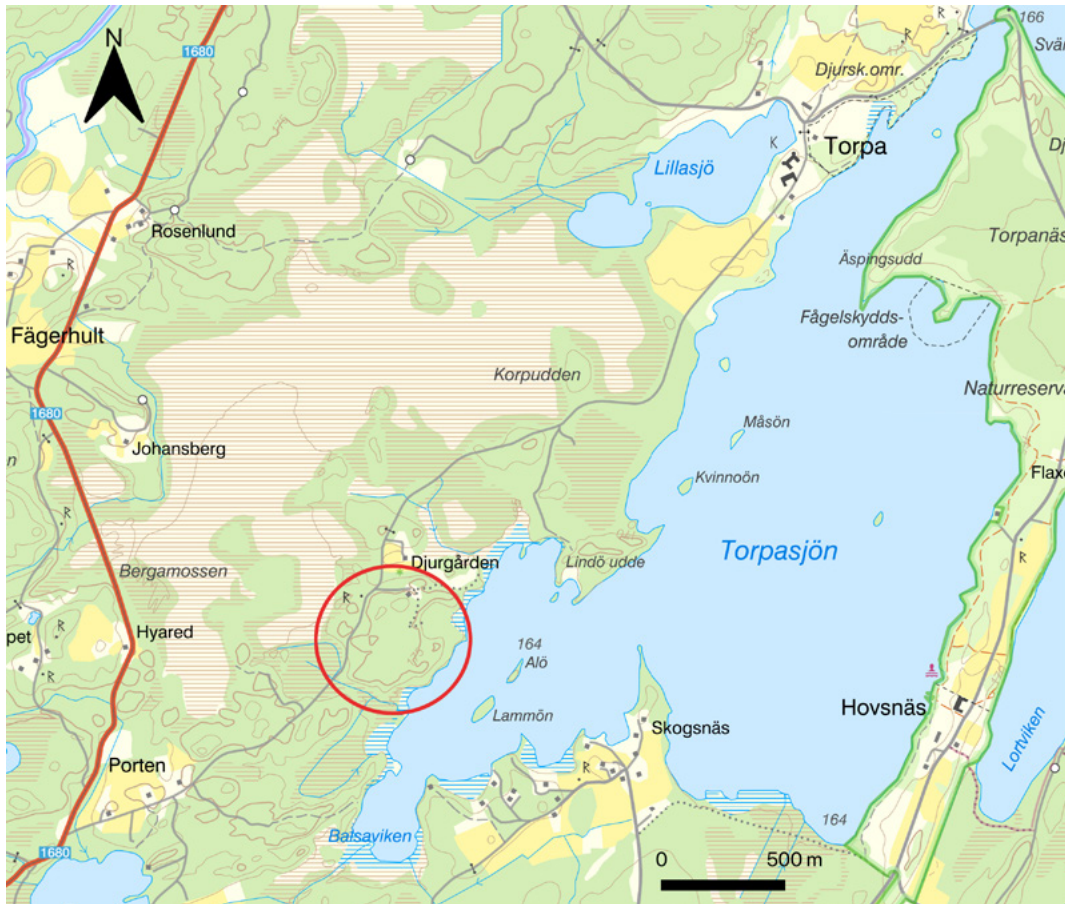
Wäggia blir alltså utgångspunkten för vår studie, men vi kommer också att beröra, om än mer kortfattat, övrig bebyggelse inom det område som låg inom Torpa rå- och rör enligt en översiktskarta från 1658, inte minst de torp som kom att etableras här.

Figur 1. Torpa stenhus. *Drönarbild från 2019.*

På den topografiska kartan över Torpa med omnejd (figur 3) ser man en väg som löper in via Porten i söder, förbi några ställen med namnet Djurgården, och slutar vid Torpa stenhus med omgivande bebyggelse. Strax före Djurgårdstorpen finns på östra sidan av vägen ett nyöppnat parti i skogen. Där ligger ett större område med fossila odlingslämningar, vars karaktär tyder på att här kan ha legat en ödegård från historisk tid. Men ingen har i senare tider känt till vad lämningarna representerar, än mindre haft vetskap om något namn som kan knytas dit.

Figur 2. Ödegårdsområdet vid Wäggia ligger intill Torpasjöns västra strand, 2,5 kilometer sydväst om stenhuset.

Figur 3. Spåren efter Wäggias bebyggelse och åkrar ligger strax söder om de så kallade Djurgårdstörpen.

Bakgrund

När den ene uppsatsförfattaren (HA) i yngre dagar på 1950-talet började intressera sig för Länghems historia hade han kontakt med två goda kännare av bygdens historia: Carl Holmberg och Evert Nyman. Samtalen handlade inte sällan om den gamla torpbebyggelsen och torparna själva. Holmberg var uppvuxen i den miljön. Nyman var djupt intresserad av socknens bebyggelse och dess inbyggare (Holmberg u.å., Nyman 1991, 1994).

Vi började tillsammans att spåra resterna efter torpbebyggelsen, som ofta låg kvar ute i skogarna. Det blev många promenader och samtal med äldre personer. Till detta kom också att HA 1960 blev anställd av Riksantikvarieämbetet för att inventera fornlämningar i Länghem, för den Ekonomiska kartans utgivning. På den tiden hade inte torpen eller motsvarande anläggningar något lagskydd, men det material som fanns lades i alla fall delvis in på konceptkartorna. Vid inventeringen påträffades söder om Djurgårdstorpen en yta med odlingsrösen, som just då inte fick någon förklaring, men som skulle visa sig vara viktig för vår historia.

Tiden gick och materialet från vår torpinventering blev liggande. Men någon gång omkring 2001 bestämde HA sig för att bearbeta materialet i en studie av Länghemstorpen. Denna blev tryckt 2007 under titeln *Torp och backstugor i Länghem. En studie av bebyggelseförändringar från 1600-talet till början av 1900-talet* (utgiven i serien Lund Studies in Historical Archaeology, som nr 4). I det arbetet kom ytterligare material fram att fundera kring. Det viktigaste var ett band med kartor som HA fick se vid ett besök på Torpa. I den fanns en karta över gården Wäggia, en bebyggelse som alltså ingen då hade hört talas om (figur 4 och 6).

Figur 4. Karta över Torpa rå- och rörs-hemman 1658, baserad på en karta från 1648. Torpaarkivet, Riksarkivet/GLA.

Det rör sig om ett vackert band med lantmäterikartor uppräta-
de 1648 och renoverade 1658 av lantmätaren Nils Eriksson. De
redovisar gårdar i Kinds och Ås härader i södra Västergötland, som
har varit »Frijherreståndh och Frälsze vndher Tårpa Sättes gårdh Sampt
några andra hemman såsom vthi thena book finnes antäcknadhe medh
Sine Egor och Egendom specificerade och Effter Sin Rätta quantitet och
qualitet efter hennes Kongl. Maj:tz vthgiffna fulmacht och instruction
afmätet och calculerat pro Anno 1648«.

Det är tveksamt om hela bandet renoverades 1658. Anteckning-
en om renoveringen finns på en inledande karta över Torpa rå
och rör. Den ligger emellertid före titelsidan och kan vara inlagd
senare. På titelsidan återfinns endast året 1648. Efter denna
kommer en karta över Torpa och dess ägor som är enbart daterad
till 1648 och förefaller vara förlaga till rå och rörskartan. Därför
är det rimligt att kartboken i allt väsentligt avspeglar situationen
1648 (Torpa Gårdsarkiv, Jordeböcker. Torpaarkivet finns numera
på Riksarkivet, tidigare Landsarkivet i Göteborg, och har ingått
i Riksarkivets inventering av det äldsta lantmäterikartmaterialet
i Sverige.)

I bandet återfinns, som nämnts, två översiktskartor. Den ena av
dessa ligger efter titelbladet, den andra har framför allt komplette-
rats med en gräns för Torpa rå och rör (figur 4). De är båda date-
rade 1648 men på den sistnämnda har också antecknats att den
renoverats 1658. Det finns redaktionella skillnader kartorna emel-
lan, men de är av mindre betydelse här.

Bandet med kartorna är intressant inte endast för sina välgjorda
kartor utan för att de visar situationen med Torpa och dess under-
lydande gårdar i mitten av 1600-talet, förhållanden som i vissa av-
seenden kom att ändras under senare delen av århundradet. Några
gårdar försvann eller ändrade karaktär och ett antal torp tillkom.
Det var alltså ett skede då driften av Torpa på ett eller annat sätt
förändrades.

En av gårdarna som försvann var Wäggia. Den framstod som ett mysterium, eftersom det inte funnits någon tradition i trakten om dess öde. Men den finns alltså detaljkarterad i Torpabandet. Det blev dags att formulera ett projekt för att lösa frågorna kring gården och dess försvinnande. Ett samarbete inleddes med Pär Connelid (PC), som tidigare arbetat mycket med landskapshistoria, inte minst i Kinds härad. Lämningarna i fält från 1960, som nämndes tidigare, visade sig vara betydligt mer omfattande än vad som först antagits. Det var nu ingen tvekan om att vi på marken funnit resterna av kartans Wäggia. Gårdens jordbrukslandskap är fortfarande i hög grad synligt med odlingsrösen, terrasskanter och andra strukturer i en välbevarad fossil odlingsmiljö där även vägar och lämningar efter bebyggelse ingår. Vi återkommer lite längre fram till den arkeologiska miljön.

Det var emellertid inte bara gården Wäggia som var intressant. Det fanns också vidare aspekter. 1600-talet är för många adliga gods en omvälvande tid. Reduktionen är kanske det tydligaste exemplet. Men det förefaller också som driften då omorganiserades och förändrades. Vilka orsakerna till dessa åtgärder var är långt ifrån entydiga. Den här studien skall undersöka vad som hände på ett herresäte i södra Västergötland, Torpa i Länghems socken. Det har, som redan nämnts, medeltida anor med ett bevarat stenhus men utvecklade sig starkt under 1500-talet och 1600-talet, under ledning av en av landets ledande familjer, Stenbock. Studien koncentrerar sig på vad som skedde på herresätets ägor, framför allt inom dess rå och rör under 1600-talets senare del. Därför skall både skriftligt material och lämningar som fortfarande finns kvar i terrängen utnyttjas. Utgångspunkten och huvudexemplet blir den medeltida gården Wäggia.

Men det finns också en antikvarisk aspekt på den fältundersökning som planerades. Mycket få sådana har gjorts i södra Västergötland. Undersökningen skulle också kunna ses som ett försök att lägga en grund för att analysera bebyggelselämningar som finns i

de mera skogrika trakterna i södra Västergötland och anslutande områden. Undersökningen av Wäggia illustrerar vilket fantastiskt kulturarv och arkeologiskt källmaterial som kan finnas bevarat i en för södra Sveriges skogsbygder »typisk« fossil odlingsmiljö.

Vi sökte och fick tillstånd av länsstyrelsen i Västra Götaland att genomföra arkeologiska undersökningar i området. De arkeologiska undersökningarna utfördes 2019. Inom ramen för projektets arbeten har även en detaljkartering av betydande delar av det fossila odlingslandskapet som omger ödegården genomförts. En avgränsning av fornlämningsområdet har också gjorts och registrerats i Kulturmiljöregistret, vilket kan studeras i Riksantikvarieämbetets publika söktjänst Fornsök.

Figur 5. Drönarfoto över Wäggias gamla inägor. Den övergivna gårdstomten ligger i mellersta delen av bilden. I övre delen av bilden skymtar Långhems kyrka.

Wäggia – i skrift och på karta

Wäggias historia som den framträder i det skriftliga materialet kan sammanfattas tämligen kort. Gården nämns första gången i ett brev 30 mars 1505, då en Birgitta Andersdotter, änka efter Sven Jönsson, överlåter »Weggia« till Anna Karlsdotter, änka efter Erik Eriksson Gyllenstierna (Brev 1505 30/3. UUB. Riksarkivet). Anna var inte vem som helst. Hon tillhörde Vinsarpsläkten med huvudsäte i Dalum. I sitt första äktenskap hade hon varit gift med Erik Karlsson Vasa, som var riksråd och herre till Stäkeholm och djupt inblandad i inbördesstriderna i Sverige under 1400-talet. Erik Eriksson Gyllenstierna mördades av västgötabönder 1502 efter det att han överlämnat borgen Älvsborg till danskarna. Anna behöll uppenbarligen Wäggia nästan hela sin återstående livstid, men två år före sin död gjorde herren till Torpa, Gustaf Stenbock, ett byte av gårdar med Anna, där han fick Wäggia och Anna en gård i Redväg (Brev 1550 21/5).

Därefter nämns Wäggia i en roteringslängd från 1627 där två bönder, Lars och Måns, omtalas. Detta är för övrigt enda gången som Wäggia förekommer i en sådan längd. Ej heller finner man Wäggia i mantalslängderna. Förklaringen måste vara att Wäggia låg inom Torpa rå och rör. Senast 1629 flyttade en Matthias Bengtsson hit. Honom skall vi strax återvända till.

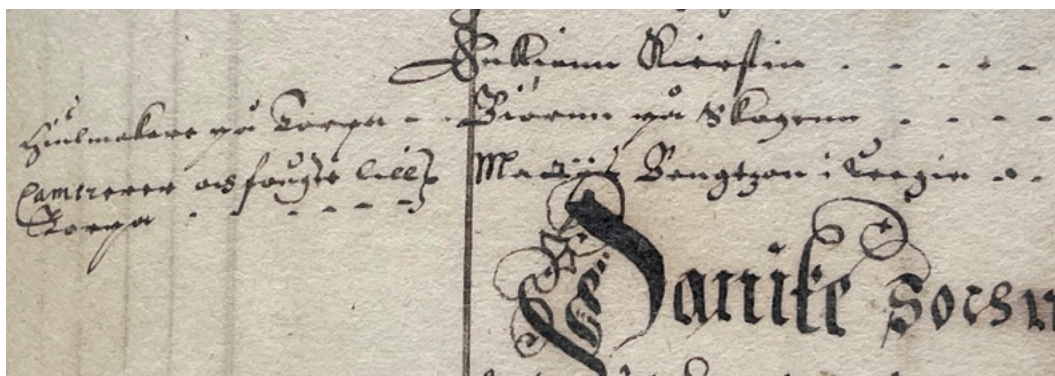
Så har vi kartan från 1648/58. På kartan (figur 6) framträder gården med sina inägor bestående av bland annat åtta små åkergården och omgivande slättermarker. Inom inägorna ryms även betydande arealer »onyttig« mossmark. Intill gården, som är markerad med en hussymbol, finns en liten kålgård, där det enligt kartans beskrivning finns 300 humlestänger. Den sammanlagda åkerarealen upp-

Matthias Bengtsson flyttar till Wäggia

Matthias skall vi uppehålla oss lite längre vid. Han var prästson från Östergötland och flyttade alltså till Wäggia troligen under senare delen av 1620-talet. Där förblev han med vissa uppehåll boende fram till sin död 1652 eller 1653. Hans livs historia är värd att berättas både för hans egen skull och för Wäggias, även om källmaterialet delvis är fragmentariskt. Han blev betydelsefull inte bara för Wäggia utan också för Torpa och godsherren själv.

Matthias föddes i Odensvi socken i Tjust härad i Småland 1599. Hans far Benedictus Nicolai Cornukindius var kyrkoherde där. År 1621 kom han till Uppsala för studier vid universitetet. Där blev han samtidigt enligt uppgift preceptor, det vill säga informator, för greve Fredrik Stenbock, en 14-åring från sätesgården Torpa i Länghems socken. Detta fick stor betydelse för Matthias fortsatta verksamhet. Året efter skrevs han in vid Greifswalds universitet och efter ytterligare ett år vid Wittenbergs. Det finns inga uppgifter om hur han kunde försörja sin vistelse i Tyskland. Kanske gav Fredrik honom understöd.

Figur 7. Matthias Bengtsson i Wäggia upptas ännu i mantalslängden från 1653 som »Camereren och fougde till Torpa«.

År 1629 hade han slagit sig ner på Wäggia. Det kan beläggas, eftersom hans hustru Birgitta i Wäggia det året till Länghems kyrka skänkte ett kalkkläde med initialerna M.B.S. och B.P.S. Det finns en uppgift, att han var med greve Fredrik i Tyskland, där denne som överste för Smålands ryttare blev svårt sårad i slaget vid Lützen samma dag som Gustaf II Adolf, den 6 november 1632 (Molin och Wilstadius 1968 nr 176, Lindqvist 1999–2000 med ytterligare litteraturhänvisningar). Någon gång före 1633 blev Matthias hauptman (uppsyningsman) över Fredriks gods i Västergötland. Det är anmärkningsvärt, att han trots sin tjänst hos Fredrik kunde fullfölja sitt avhandlingsarbete i Greifswald 1633.

Det finns också en uppgift att om det inte endast var kamrersuppgifter som Matthias var engagerad i på Torpa. I en rättstvist långt senare (1692), där komministern Bengt Roselius i Månstad stod till svars för att ha beskyllt den Stenbockska familjen på Torpa att den lagt beslag på Månstads kyrkobok på 1620-talet, omtalas att det var Matthias, som i samband med att han predikat i Månstads kyrka, hade lånat kyrkoboken från Månstad för att kopiera några gränsuppgifter. I protokollen sägs, att Matthias hållit många predikningar på Torpa. Det ryktades, att han blivit avsatt som präst, eftersom han hade fått ett utomäktenskapligt barn och ville undanröja bevis. Men just detta brydde sig rätten inte om att ta upp. De omtvistade händelserna ligger också ett drygt halvt sekel före domstolsbehandlingen, varför man kanske får vara lite försiktig med uppgifterna, även om Matthias utbildning hade lagt grunden för en verksamhet som präst (Kinds häradsrätt, Dombok 1692–1695).

Matthias namn återkommer ofta i Länghems kyrkas räkenskaper. Han skänker ofta pengar till kyrkan; han får också betalning för utförda uppgifter för kyrkan. Den första anteckningen om en gåva är när han 1633 skänker församlingen en kyrkobok, fortfarande bevarad i Riksarkivet i Göteborg (Länghems kyrkoarkiv C1). Denna innehåller bland annat förteckningar över kyrkans inventarier och räkenskaper. Den förste kyrkoherden som använder denna

bok är Johannes Laurentii Ingelius, härstammande från Ingestorp i Långhem (därav efternamnet), som tillträdde 1629 och som efterträdde av Ericus Nicolaus Brask 1644.

Sista gången Matthias nämns i kyrkans räkenskaper är den 5 november 1652. Han fick då två riksdaler som ersättning för ett utlägg han gjort till byggmästaren »för det han spånet klockstapeln« (C 1, Långhems kyrkoarkiv, s. 30). Det är det år som brukar anges som Matthias dödsår, men fortfarande 1653 står han i mantalslängden som »Kamreren och fogden på Torpa« (figur 7).

Matthias och Birgitta fick enligt den genealogiska litteraturen minst tio barn. En av hans söner, Bengt, blev adlad. Matthias efterlevande flyttade senast 1654 till gården Björkered i Ambjörnarp, som de enligt uppgift fått av familjen Stenbock (Lindqvist 1999–2000, s. 395–441, resp. s. 391–326 och 435). Efter hustruns och barnens flyttning kan man i mantalslängden för 1654 läsa att Wäggia brukas under Torpa. Men inte desto mindre finns ytterligare ett par notiser om Wäggia i kyrkans räkenskaper. En Anders i Wäggia nämns 1656 och 1659 (C 1, Långhems kyrkoarkiv, s. 53 och 59, Riksarkivet/GLA). Därefter saknas uppgifter helt. Någon gång vid denna tidpunkt försvinner alltså Wäggia, i varje fall som enskild gård.

Matthias fick alltså inte uppleva att gården lades öde. Till historien hör också att hans herre Fredrik Stenbock på Torpa dog den 29 juli 1652, alltså inte långt innan Matthias frånfalle. De hade då följt varandra sedan Fredrik som 14-åring började studera i Uppsala. Matthias hade tillsammans med sin familj haft Wäggia som sin permanenta bostad sedan åtminstone 1629. Men under den tiden hade han studerat i Greifswald och Wittenberg och följt Fredrik och hans småländska ryttare och deltagit i slaget vid Lützen 1632. Året efter hade han disputerat i Greifswald. Därefter återvände han till Wäggia med större uppgifter att utföra för Fredrik. Han måste med sina erfarenheter och främmande akademisk utbildning ha varit en ganska udda figur i Långhems socken!

Wäggias ödetomt och det fossila odlingslandskapet

Vi återvänder nu till undersökningarna av det fossila odlingslandskapet, som ju till inte obetydlig del innehåller lämningar från Matthias Bengtssons tid.

I samband med fältbesiktningarna våren 2018 påträffades alltså välbevarade spår efter bebyggelsen och åkrarna som avbildas på 1648 års karta. Lämningarna har till stor del karterats (figur 10) och

Figur 8. Fornlämningarna kring Djurgårdstorpen söder om Torpa. Fossil åkermark (L1965:7071) och Wäggias gamla gårdstomt (L2021:1383) återges med orange färg, gravar med blå prickar.

mindre arkeologiska undersökningar genomförts. De arkeologiska insatserna utfördes 2019. En avgränsning av fornlämningsmiljön har också, som tidigare nämnts, gjorts och registrerats i Kulturmiljöregistret (se figur 8).

Den uppdaterade fornlämningsbilden i området söder om Djurgårdstorpen visas på kartan på föregående sida. Fossil åkermark (L1965:7071) och huslämningar på Wäggias övergivna tomt (L2021:1383) återges med orange nyans, gravar med blå prickar.

De tidigare kända fornlämningarna utgörs av fem gravar i väster samt en mindre del av den fossila åkermarken. Odlingslämningarna var emellertid inte klassificerade som fornlämning och omfattade endast en liten yta i norr. Graven L2021:1382 – en stensättning – påträffades i samband med detaljkarteringen 2019.

De tidigare kända gravarna utgörs främst av rösen. Anläggningarna längst i väster är endast sex meter stora. L1965:7569 mäter elva meter medan L1965:7675 är hela 17 meter stort. Högen L1965:7555 längst i norr är omkring 15 meter. Gravarna utgör en del av ett omfattande och komplext rituellt landskap som omger sjöarna Åsunden, Yttre Åsunden och Sämsjön. Storleken på många av monumenten indikerar att de kan ha anlagts redan under bronsålder.

Den fossila åkermarken

De fossila odlingslämningarna hade alltså endast i högst begränsad omfattning uppmärksamats före 2018 års fältbesiktning. Vid fältbesöket konstaterades att åkermarken sträcker sig avsevärt längre söderut och att den finns såväl på som utanför 1648 års odlade ytor. De fossila formerna domineras av röjningsrösen i olika storlekar och med varierande karaktär. Inom området finns även flera terrasskanter, hak och några jordvallar.

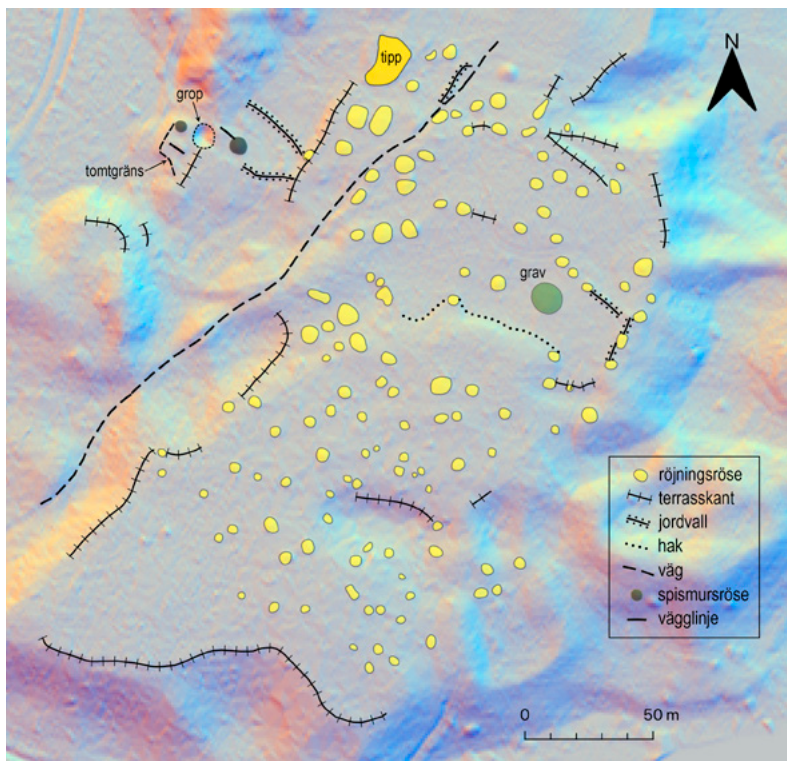
Terrasskanterna, vars mäktighet i flera fall uppgår till närmare en meter, återfinns främst i ytterkanterna av det stora, centrala odlingsområdet uppe på höjdplatån. Förekomsten av terrasseringar med den här mäktigheten avspeglar intensiv odling och brukar inte säl-

Figur 9. En av terrasskanterna i östra delen av det detaljkarterade området (jfr figur 10).

lan ha ett ursprung som sträcker sig ned i medeltiden. Redan i detta skede fanns det alltså skäl för misstanken att vi här stod inför en agrar miljö som både använts under medeltid och 1500- och 1600-talen, det vill säga även under Matthias Bengtssons tid.

I april månad 2019 genomfördes fältkarteringens första etapp (med totalstation) av det fossila odlingslandskapet inom mellersta delen av den fossila miljön LI965:7071. Vårvintern 2025 kompletterades karteringen genom GPS-inmätning (GNSS/RTK) i det unga granbeståndet i södra delen av området. Resultaten av karteringen presenteras i figur 10, med höjddata som underlag. Den senare bygger på en sammanvävd bild baserad på Lantmäteriets grunddata och en detaljerad laserskanning som 2023 utfördes av Tony Axelsson,

Institutionen för historiska studier vid Göteborgs universitet. Vid karteringen 2019 växte fortfarande högvuxen gran- och tallskog på merparten av den fossila åkermarken. Denna avvecklades 2020 och 2021 utfördes en fläckvis markberedning inom delar av området inför återplantering med gran.

Röjningsrösenas utseende inom den karterade ytan varierar, som nämndes ovan, starkt. Alltifrån ganska små och flacka anläggningar med en diameter på två, tre meter och upp till sex, sju meter stora och ganska välvda anläggningar förekommer. I norra delen av området finns åtskilliga stora och kraftigt välvda rösen som hänger samman med en planerad och även delvis genomförd uppodling under senare delen av 1800-talet och tidigt 1900-tal. Äldre

Figur 10. Fältkarta över delar av den fossila åkermarken L1965:7071. Karteringen utförd med totalstation och GNSS/RTK-gps 2019 respektive 2025.

Figur 11. Röjningsröse, sista gången sannolikt påfört sten strax före övergivandet av Wäggias åkrar omkring 1660.

rösen plockades då bort och stenmaterialet deponerades i färre och större anläggningar. Som framgår av fältkartan finns en tydlig tendens med allt mindre rösen mot söder. De flesta rösena, undantaget de sentida anläggningarna, är i grunden mer eller mindre jordblandade.

Några rösen i nordöstra delen är sekundärt urplockade. Bortplockandet av sten ägde här troligen rum i samband med den ovan nämnda nyröjningsprocessen under 1800-talets agrara revolution.

Den streckade linjen i väster visar en väg som sammanfaller med stråket på 1890-talets häradsekonomiska karta. Troligen är det samma väg som lantmätaren markerat på 1648 års karta, det vill säga huvudvägen upp mot Torpa längre norrut.

I östra delen av kartbilden syns den nyupptäckta stensättningen L2021:1382. Anläggningen mäter 10–11 meter tvärs över och är som mest en halv meter hög. Graven har sannolikt legat i samtida åkermark under äldre järnålder.

I figur 12 återges de detaljkarterade fossila formerna på ett utsnitt från 1648 års karta. Som framgår av kartbilden sammanfaller de karterade avsnitten med innehållet i åkergårderna E, F och G på gamla kartan, det vill säga de närmast gården liggande åkrarna. Där syns också att de flesta terrasskanterna sammanfaller med många av 1600-talsåkrarnas yttre begränsningar. I södra delen finns en hel del rösen utanför åkergårderna på 1648 års karta. Troligen rör det sig här om åkrar som brukats under medeltid och som inte återupptagits under 1500- och 1600-talen. Formspråket avviker här inte nämnvärt från det inom gårderna men rösen är överlag något flackare.

Som framgår av figur 8 fortsätter den fossila åkermarken på flera andra ställen en bit utanför 1600-talets gården. Även i dessa områden torde det delvis vara fråga om medeltida odlingsmark. I grunden rör det sig förmodligen sannolikt om förhistoriska lämningar som, enligt gängse mönster i den här delen av landet, ursprungligen täckt större ytor än den odlade arealen under lantmäterikartornas tid (jfr Mascher 1993).

Gårdstomten

I vänstra delen av fältkartan finns ett par rösemarkeringar, en jordvall och en del andra formelement markerade på Wäggias gårdstomt. Rösen markerar läget för spismurar i ett par hus som sannolikt användes vid tiden för karteringen 1648. Det stora röset är 5 meter i diameter och 0,70 meter högt och torde ha ingått i Wäggias huvudbyggnad. Någon tydligt avgränsad husgrund finns inte men bredden på konstruktionen kan anas genom en 5 meter bred och 0,20–0,30 meter hög förhöjning. Byggnaden har förmodligen varit orienterad i NV-SO. Den nordvästra kortväggen är förstörd av en 5–6 meter bred och drygt 1,5 meter djup grop, vars funktion är något oklar.

Figur 12 (th). Huvuddelen av den detaljkarterade fossila åkermarken sammanfaller med ytor som brukades av Wäggia 1648.

Det mindre röset ligger på andra sidan groppen och har ingått i en byggnad som sannolikt också påverkats. Röset är cirka 4 meter stort. I nordvästra delen av tomten finns ytterligare spår efter byggnader i form av ett spismursröse och en 3,5 x 6 meter stor husgrund. Samtliga lämningar innehåller träkol och bränd lera.

På södra delen av tomten finns synliga rester efter kålgården på 1648 års karta. Den avgränsas delvis av 0,20–0,50 meter höga terrasskanter som eventuellt är stensatta. Matjorden i den gamla trädgården är betydligt maktigare än på omgivande ytor och påtagligt mörkfärgad. Den avviker under växtsäsong genom en frodigare och något annorlunda vegetation.

Figur 13. Drönbild (från NNO) över Wäggias tomt, med några av de karterade formelementen markerade (jfr figur 10 och 12). Bilden tagen i mars 2021, året efter avverkningen.

Figur 14. Jordvallen som avgränsar Wäggias tomt i nordost. På utsidan (tv i bild) löper bitvis ett grunt dike.

Gårdstomten avgränsas i nordost av en 2,5–3 meter bred och 0,30–0,40 meter hög jordvall som bitvis har ett dike på utsidan. En liknande men något lägre vall finns även i söder.

Arkeologisk provundersökning i en husgrund och en terrasskant

Den arkeologiska provundersökningen hade mycket begränsad omfattning och berörde den största husgrunden på Wäggias tomt samt en terrasskant ute i den fossila åkermarken cirka 150 meter längre österut. Avsnittet om de arkeologiska undersökningarna bygger i huvudsak på redovisningen i Connelid & Andersson 2022.

Husgrunden

På gårdstomten grävdes ett knappt en kvadratmeter stort schakt i den stora »husgrunden«. Huslämningens form är, som tidigare nämnts, oklar och de synliga spåren utgörs i första hand av ett stort spismursröse och en cirka fem meter bred förhöjning i markytan som löper knappt tio meter mot nordväst.

Schaktet i den stora husgrunden på tomten placerades över vad som bedömdes vara norra långsidan. En halvmeter bred yta öppnades över vägglinjen. Den vidgades sedan något åt sidorna (se figur 15). Syftet med undersökningen var i första hand att bekräfta att det rörde sig om ett hus och att samla in material för datering.

Under ett några centimeter mäktigt förnaskikt framkom ett brunfärgat, delvis flammigt kulturlager innehållande sot, träkol och flera stenar. Fynden utgjordes av bränd lera, tegel och glas (bland annat ett par bitar fönsterglas) samt ett större fragment från ett stengodskärl. Ytan grävdes i plan ned till cirka 20 centimeters djup, varvid flera stenar i nordvästra delen (figur 15, till höger) kunde friläggas. Några av stenarna kan ha ingått i en syll men uppträdde inte tydligt på rad. Kulturlagret föreföll i vissa delar av schaktet fortsätta ytterligare 10–15 centimeter ned. Mot bakgrund av att rikligt med träkol och minst ett daterande fynd framkom

Figur 15. Provschaktet i stora husgrunden på Wäggias gårdstomt. Foto från norr.

bedömdes det inte som meningsfullt att fortsätta undersökningen mot botten.

Det enda riktigt säkra, daterande fyndet utgörs av den vackra stengodsskärvan som återges på bilden på nästa sida. Det rör sig här sannolikt om delar av ett stengodsskrus som daterar sig till sent 1500-tal, möjligen tillverkat i belgiska Raeren (muntlig uppgift från Anders Håkansson, Kulturmiljö Halland). Dateringen av skärvan stämmer väl med hypotesen om ett övergivande av bebyggelsen omkring år 1660.

Flera stora (uppemot en centimeter) bitar och ett antal koncentrationer med träkol påträffades direkt under förnan och i resten av kulturlagret. Ett antal av dessa insamlades och befanns i nästan samtliga fall vara björk. Av sju träslagsbestämda bitar avvek bara en

– ett fragment albark. Dominansen för björk i materialet kan tyda på att det rör sig om rester efter ved som använts för att elda med.

Två björkbitar valdes ut för ^{14}C -datering. Proverna (Ua-63700 och Ua-63701) är praktiskt taget samtida och ligger i 2 sigma-intervallet AD 1480–1670. På grund av kalibreringskurvans utseende har ett av proverna en »svans« i sent 1700-tal. Sannolikhetsfördelningen inom 2 sigma-intervallet och det faktum att platsen övergavs redan på 1600-talet innebär att man kan bortse från denna osäkerhet. Provernas ålder är således helt i linje med vad som kunde förväntas och stärker också hypotesen om att de synliga huslämningarna använts sista gången under 1500- och 1600-talen.

Terrasskanten

Terrasskanten som provgrävdes återfinns i nordöstra delen av den detaljkarterade ytan. Kanten löper längs den flacka marken på övre platån och följer en i grunden naturlig terrassering mot ganska brant terräng i öster. Morfologiskt kunde matjordskolluviet före undersökningen uppskattas till ungefär en meters mäktighet. Syftet med utgrävningen var tvådelat: att bestämma kolluviets mäktighet och att samla in träkol för datering.

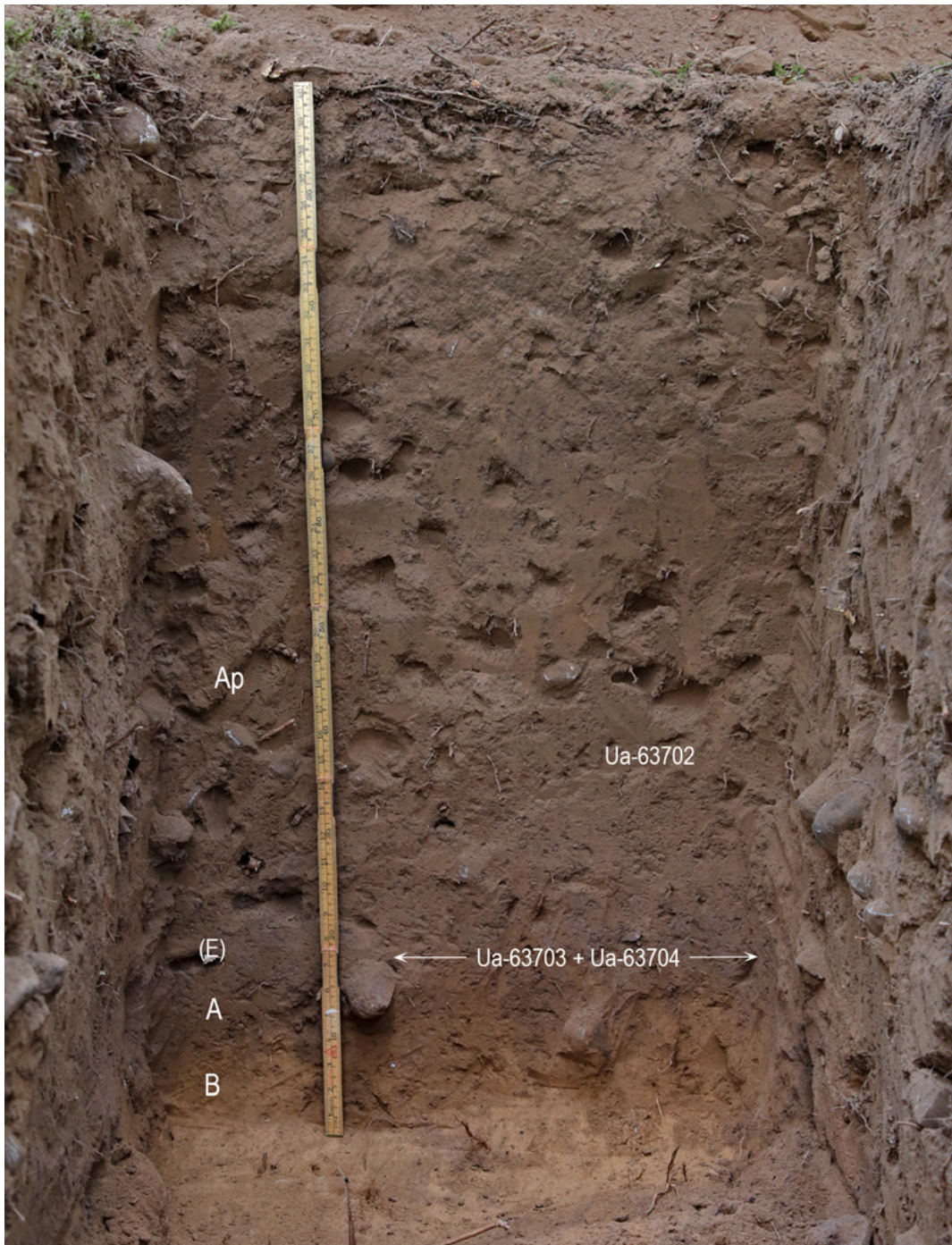
Figur 16. Stengodsskärva påträffad i stora husgrunden.

Figur 17. Den undersökta terrasskanten i norra delen av fornlämningsområdet.

Schaktet förlades till terrasskantens södra del. Ett cirka 60 centimeter brett schakt, som handgrävdes, upptogs tvärs över »terrassknäcken«. Under en tunn horisont med förna vidtog en ganska homogen, brunfärgad matjord (Ap) utan synbar skiktning. Stenhalten i jorden var ganska hög och bestod mest av material som var 5–7 centimeter stort. 25–30 centimeter från matjordens botten uppträdde stenarna i en tydlig koncentration över nästan hela ytan.

Matjordens mäktighet uppgick till omkring 90 centimeter. I botten övergick den i jord med en något ljusare brun nyans som sannolikt utgör rester efter en ursprunglig A-horisont. Strax ovan övergången var jorden något »sockrig«, vilket tolkades som spår efter en störd blekjord (E). Som framgår av profilbilden på nästa sida var övergångszonen mellan matjord, blekjord och B-horisont mycket oregelbunden men likväl rätt tydlig.

Strax under koncentrationen med småstenar ökade träkolsfrekvensen tydligt. Här påträffades flera mycket stora (1–2 centimeter) bitar. Mängden träkol ökade sedan ytterligare mot botten, där dock fragmenten överlag var mindre. Sammanlagt 15 kolbitar från de understa 20–25 centimetrarna av matjorden har artbestämts. Praktiskt taget samtliga utgörs av björk. Endast ett fragment salix påträffades.

I ett försök att separera träkol från de äldsta röjningsaktiviteterna och en eventuell återröjning som kunde kopplas till kolluviebildningen lämnades träkol från två nivåer in för ^{14}C -analys. En stor björkbit från nivån omedelbart under stenkongregationen valdes ut. Provets ålder hamnade i tidsintervallet AD 1280–1400, det vill säga medeltid (provet Ua-63702).

Från matjordens understa del, i blekjorden, insamlades ett bulkprov med knappt tio ingående fragment i olika storlekar. Mot bakgrund av att träkolsfrekvensen här var relativt hög och att den största koncentrationen hade en tydlig begränsning till nivån omedelbart ovanför övergången mot B-horisonten bedömdes det som lämpligt att försöka kontrollera åldershomogeniteten på det insamlade materialet. Ett bulkprov med små fragment från åtta bitar skapades och ^{14}C -bestämdes (Ua-63703). Provets ålder, som alltså ger ett medelvärde för samtliga ingående fragment, hamnade i intervallet AD 250–510, det vill säga perioden yngre romersk järnålder/folkvandringstid. Ett »kontrollprov« ur bulkvolymen daterades separat. Det visade sig ha i stort sett samma ålder och ligger i tidsspannet AD 130–350 (Ua-63704). Dateringarna tyder sammantaget på en hög grad av åldershomogenitet för koncentrationen av träkol i övergången mellan matjord och B-horisont. Möjligen kom kolluviebildningen igång något redan under denna tidiga fas.

Resultatet från ^{14}C -analyserna av träkol i terrasskanten kan alltså, givetvis med viss försiktighet, tolkas som att de första röjningsaktiviteterna i området ägde rum under yngre romersk järnålder (200–300-tal) och att marken återröjdes under senare delen av 1200-talet eller tidigt 1300-tal.

Figur 18 (tv). Prov-schaktet i den knappt meterhöga terrasskanten i nordöstra delen av det detaljkarterade området. Till vänster har de olika jordmånshorisonterna angetts (Ap = matjord), till höger lägen för insamlat träkol.

Arkeologisk sammanfattning

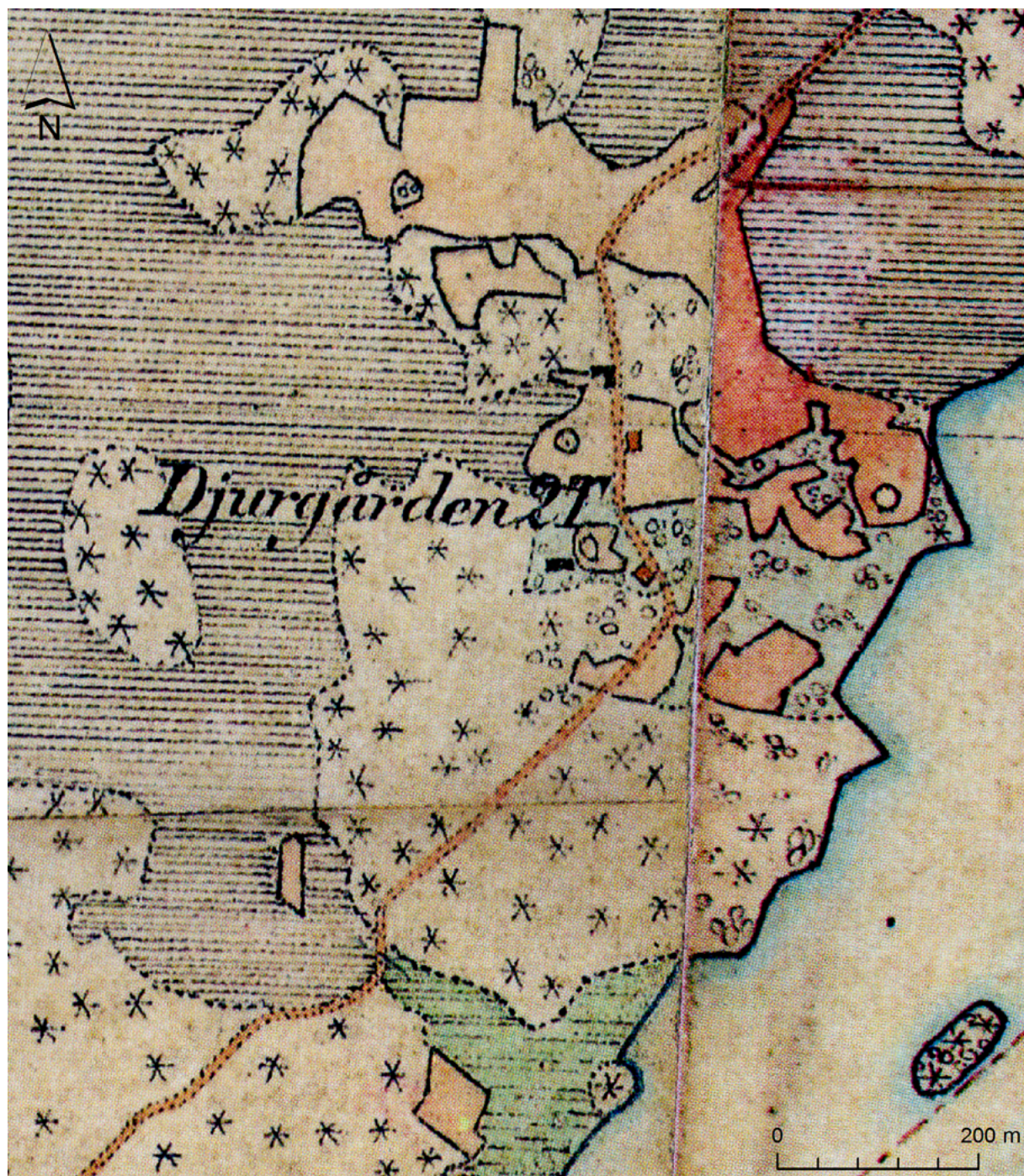
Grävinsatserna som redovisats ovan har, som påpekats, varit högst begränsade och omfattade två mindre schakt. Inom ramen för hittills genomförda fältarbeten i området har även delar av de fossila åkerlämningarna detaljkarterats. Hela den fossila odlingsmiljön, som inbegriper delar av odlingsmarken till den omkring 1660 övergivna gården Wäggia, har avgränsats och uppdaterats i Kulturmiljöregistret.

Provgrävningen på gårdstomten L2021:1383 berörde vad som tolkats som grunden efter Wäggias boningshus. Resultaten visar att där finns ett minst 25–30 centimeter mäktigt kulturlager innehållande bland annat keramik, bränd lera och träkol. I det knappt en kvadratmeter stora schaktet påträffades en stengodsskärva som kan dateras till sent 1500-tal. Två ¹⁴C-dateringar av träkol hamnade i intervallet AD 1480–1670 och bekräftar på ett »elegant« sätt de historiska källornas uppgifter med ett första belägg i tidigt 1500-tal och övergivandet omkring 1660.

Utgrävningen av den fossila åkermarken L1965:7071 berörde en terrasskant, där matjordens mäktighet uppgick till 90 centimeter. Det relativt åldershomogena träkolet från kolluviets bottendel indikerar en första brandröjning under 200- eller 300-talen, det vill säga yngre romersk järnålder. Träkol från en koncentration något längre upp i matjorden hamnade i intervallet AD 1280–1400. Provet kan härröra från ett återbrukande av den förhistoriska åkermarken under högmedeltid, under sent 1200-tal eller tidigt 1300-tal. Marken kan således ha brukats under ett par, tre generationer före den senmedeltida agrarkrisen och sedan eventuellt legat öde fram till omkring 1500, då den dyker upp i skriftliga källor.

De hittills erhållna dateringarna är förväntade och i överensstämmelse med slutsatserna som inledningsvis kunde dras utifrån morfologiska iakttagelser i området. De fossila odlingslämningarnas karaktär och omfattning, liksom förekomsten av flera relativt stora gravar, avspeglar alltså även ett förhistoriskt utnyttjande av markerna kring den övergivna gården Wäggia.

Den agrara miljön i området utgör något av en »modell-lokal« för den landskapshistoriska utvecklingen i den här delen av sydvästra Sverige (jfr exempelvis Mascher 1993 och Connelid 2016). Resultaten illustrerar återigen dynamiken i markanvändningens historia i våra skogsbygder och hur välbevarade de fysiska spåren kan vara.

Wäggia efter 1660

Bakom Wäggias ödeläggelse finns en särskilt intressant historia. Som vi redan har konstaterat går det inte att återfinna Wäggia i de skriftliga källorna efter cirka 1660. Senast 1691 kommer det ett nytt torp på Wäggias marker, som får det intressanta namnet Djurgården och senast 1695 etableras ytterligare ett torp med samma namn. Men vad sker under mellantiden?

Djurgårdar, som har en mycket lång tradition bakåt ända från antiken, inrättades under medeltiden och framför allt under 1500- och 1600-talen, både i anslutning till kungliga slott och adliga anläggningar. De var avsedda att utgöra ett slags reservat för jaktvilt. Ibland var de mycket stora; Öland och Omberg är sådana exempel. Andra var väsentligt mindre (*Skogsstyrelsens underdåniga berättelse angående skogs- och jagtväsendet i Sverige intill år 1870, 1879*: Nyren 2012).

Det gemensamma för djurgårdarna var att de var statusinrättningar för högadeln. De var ett utslag av vad som med ett engelskt fackuttryck brukar kallas för *conspicuous consumption*, det vill säga något man ville skryta med. Den här utvecklingen har beskrivits i en uppsats av Åsa Ahrlund, som till yttermera använder Torpa som ett exempel (Ahrlund 2011, s. 68–69). Hon visar, med hänvisning till kartsamlingen från 1648, att det finns en djurgård på udden norr om Hofsnäs och en som benämns Lille Djurgården som ligger norr om sätesgårdens byggnader. Hon menar, att det är karakteristiskt att det finns både en mindre djurgård och en som ligger lite längre bort från gården.

Men torpnamnen Djurgården pekar på en tredje möjlighet. Förklaringen visar sig finnas på en karta över Torpa säteri från 1683 (figur 21). På den plats där Wäggia en gång låg finns ett in-

Figur 19 (tv). Utsnitt ur 1890-talets härads-ekonomiska karta. I norra delen av den gamla ödegårdens marker fanns då två torp benämnda Djurgården, namngivna efter 1600-talets djurgård.

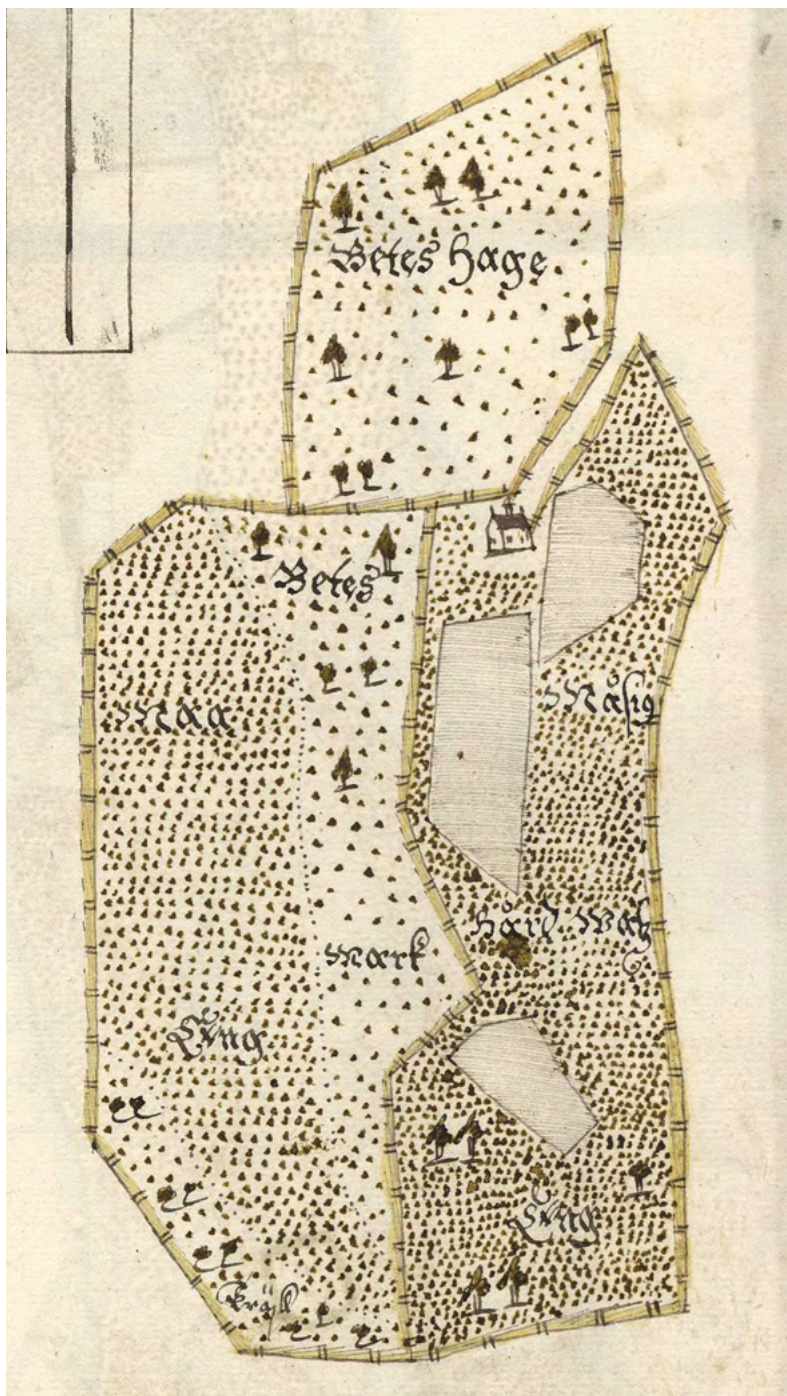

hägnat område kallat »Diurehagen«. Den har uppenbarligen ersatt de gamla djurgårdarna på kartorna från 1648. På 1683 års karta saknas dessa. Det var inom detta område som de båda torpen Djurgården etablerades under 1690-talet. Den djurgård som tillkom på Wäggias marker fick alltså en kort historia.

Figur 20. Drönbild över de båda Djurgårdstorpen söder om Torpa, vars stenhus skymtar längst upp till höger.

Figur 21. Utsnitt ur
1683 års karta över
Torpa. Akten O114-20:1
i Lantmäteristyrelsens
arkiv, Riksarkivet.

Figur 22. Björnstorp,
Långhems socken
1648. Torpaarkivet,
Riksarkivet/GLA.

Andra förändringar inom Torpa rå- och rörsområde

Vi har uppehållit oss vid Wäggia såsom vårt huvudsakliga undersökningsobjekt. Men vi har också antytt att det sker andra förändringar i Torpas närhet. En annan gård som påverkades av förändringarna efter det att jordeboken blev sammanställd är *Björnstorp* (figur 22). Den ligger i östra delen av Torpa rå- och rörsområde, inte långt från Åsundens sydöstra del.

Det är ingen stor gård, endast $\frac{1}{8}$ mantal. Av karttexten framgår att den räntar $\frac{1}{2}$ lispund smör, att utsädet är $1\frac{4}{5}$ tunnland och att man bärgar 6 hölass på ängsmarken. Fiskevattnet i Åsunden är gott. Timmer för gärdslä och bränne är nödtorftigt samt mulbetet gott. Några andra uppgifter om gården har inte gått att få fram, eftersom den har försvunnit. Då torpet *Starren*, som återfinns första gången i källorna 1712, ligger helt nära kanske det är detta torp som slagits samman med Björnstorps marker (Andersson 2007, s. 19 ff.) Därmed skulle vi ha ännu ett exempel på hur mantalssatt jord omvandlas till torplägenhet.

Av beskrivningen över *Hoffgårdz slättan* (figur 23) framgår att den räntar 1 lispund smör, utsädet är $4\frac{5}{20}$ tunnland och ängen ger 10 hölass. Därtill kommer 100 humlestänger. Gården har fiskevatten i Åsunden och nödtorftigt med timmer och »brännemark« i Lambanäset. I andra källor återfinns gården mycket sällan. I Länghems kyrkoräkenskaper är en Måns från »Slättan« nämnd två gånger – 1636 och 1643 (Länghems kyrkoarkiv C 1, s. 22 och 25). I Ortnamnsboken för Kinds härad identifieras Hoffgårdz slättan med gården *Heden*. Det äldsta belägget av detta namn är från 1657 (*Ortnamnen i Älvsborgs län*).

inom rå och rör. På den ovan nämnda kartan över Torpa sätesgård från 1683 nämns de båda som torp, Kälkestad dock med tillägget $\frac{1}{4}$. Först 1691 förs de in i jordeboken för Länghem (Älvsborgs län. Jordeböcker). Då står de båda som $\frac{1}{8}$ hemman. För Välabro är det en ändring från 1648 års karta som anger $\frac{1}{4}$ hemman. En genomgång av jordeböckerna från 1691 och fram till 1709 visar ingen ändring. Både Välabro och Kälkestad är med i mantalslängden 1699 liksom Heden ovan, placerade bland de ställen som vi vet är torp, men där det inte uttryckligen anges att det rör sig om sådana. Vi måste dock förlita oss på att jordebokens uppgifter är de som gäller.

En första tanke kunde vara att det låg några ekonomiska fördelar i att förvandla gårdar till torp. Mycket har skrivits om gods och ägarförhållanden under 1600-talet. Bland annat har adelns alltmer dominerande roll fram till reduktionerna i slutet av århundradet diskuterats. Däribland har säteribildningen ingående studerats, särskilt försöken att få kontroll över skattegårdarnas räntor (se Revera 1979, s. 73–114, inte minst hennes hänvisningar). Ett viktigt arbete härvidlag är Hakon Swennes avhandling *Svenska adelns ekonomiska privilegier 1612–1651 med särskild hänsyn till Älvsborgs län* från 1933. Det viktigaste i vårt sammanhang är hans diskussion om rå- och rörshemmanen, där tillämpningen av bestämmelserna i adelsprivilegierna från 1612 och 1617 har varit föremål för många tvistemål och tolkningar. Enligt dessa blev adelsmännen befriade från vapentjänst för sina hemman och också fria från en del av tionden, »som de härtill uti kyrkohärbärgen utgöra pläga«. Sedan följer följande viktiga bestämmelse: »De skola ock i lika måtto njuta och behålla samma torpare. Som på deras gårdars enskilda ägor byggda äro, fria från lagmans- och häradshövding-räntor och all tunga, vad namn de helst haver, som förmålt är.« Ordet torpare kan här leda fel i tolkningen men enligt Swenne hade man vid denna tid bruket att kalla de gårdar för torp, som inte var högre skattlagda än till $\frac{1}{4}$ eller $\frac{1}{8}$ mantal (Swenne 1933, s. 44 f.).

Den sistnämnda bestämmelsen innebär att det knappast finns någon anledning att omvandla dessa små gårdar till torp ur ekonomisk synpunkt. Det här bör rimligtvis ha varit en utgångspunkt när man inför Kälkestad och Välabro i jordeboken som små mantals-satta gårdar. För Björnstorp har inte hittats någon särskild motivering. Kanske var den för liten för att överleva. Marken bör som nämnts ha tagits över av torpen med namnet Starren så småningom. Om marken legat öde under en längre period har vi inga uppgifter om. Den här oklarheten om vissa enheter skall kallas gårdar eller torp kan ytterligare förtydligas.

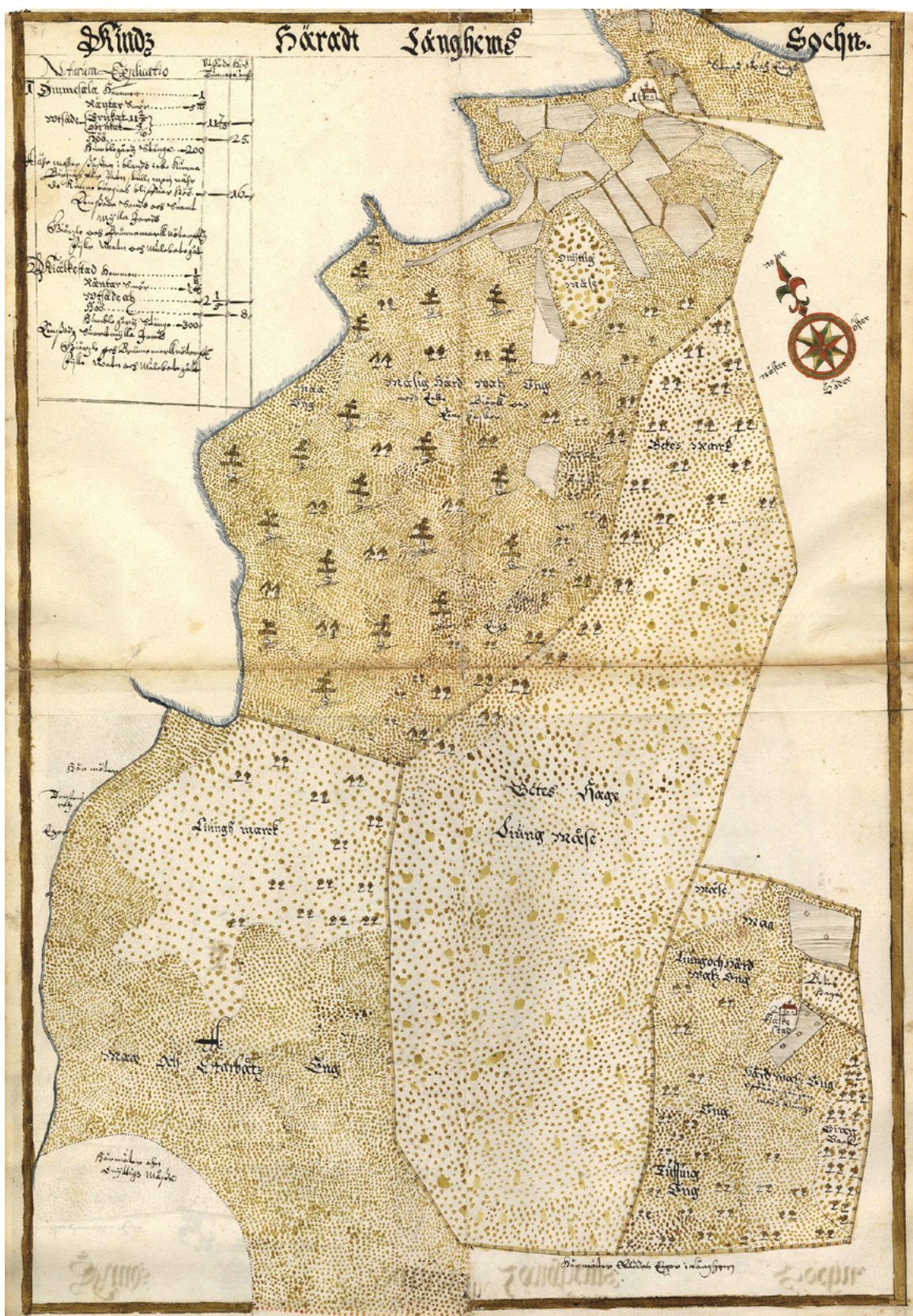
Figur 24 (th). Ömmesala och Kälkestad. *Från Torpa lantmäterikartor 1648, s. 20. Torpaarkivet, Riksarkivet/GLA.*

Kindz

Häradt

Sanghem

Sohn.

[illegible]

Sammanfattning av rå- och rörsområdet

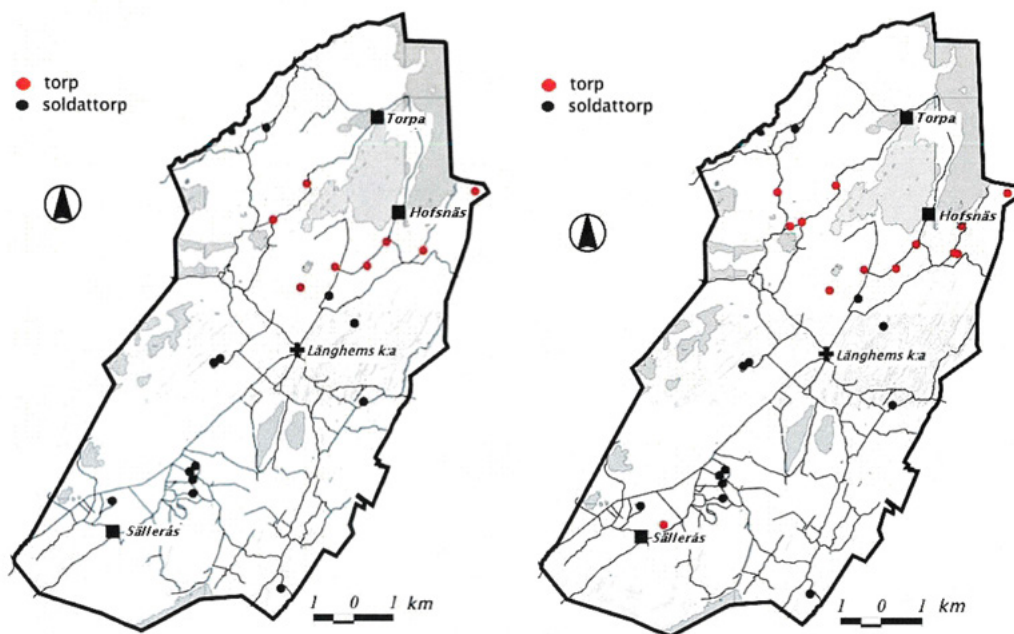
Därmed kan vi sammanfatta vad som händer med våra Torpa-gårdar som är dokumenterade i den innehållsrika kartboken från 1648. För några av gårdarna, Kälkestad och Vålabro, är man uppenbarligen osäkra på om de ska kallas torp eller gårdar. År 1691 blir de till slut noterade i jordeboken som gårdar, men som små $\frac{1}{8}$ hemman. De lever dessutom vidare. Kälkestad byter visserligen namn till Enet cirka 1881 men liksom Vålabro finns gården kvar än i dag. Björns-torp försvinner men dess mark kommer troligen att läggas till Starren, som nämns första gången som torp 1715 (?). Wäggia var uppenbarligen den största av gårdarna vi diskuterat och i alla fall betydande. Här bodde ju en av säteriets viktigaste tjänstemän, från sent 1620-tal till sin död 1652 eller 1653. Hans familj fick då en ersättningsgård i Ambjörnarp av herrskapet Stenbock. Tydligt hade man redan inte långt efter Matthias Bengtssons död fattat beslutet att etablera en djurgård i området. Denna finns dokumenterad 1683. Då var de gamla djurgårdarna försvunna på sätesgården. Senast i början av 1690-talet tillkommer de två torpen med namnet Djurgården på Wäggias gamla odlingsmarker.

Som framgått tidigare är källorna oklara när det gäller om vissa enheter skall kallas mantalssatta gårdar eller torp. Men det är intressant att konstatera att från 1690-talet och framåt tillkommer ytterligare ett antal torp under Torpa. År 1695 finns Tången, Remmen, Hagen, Övre Åsen, Övre Enet, Herrängstorpet, Porten och de tidigare nämnda Djurgårdstorpen. Denna utveckling förstärks ytterligare när vi fångar situationen 1725, då ytterligare nya torp har tillkommit. Några av dem låg under Hovsnäs och några andra i södra delen av Länghem under Sällersås (Andersson 2007, s. 20).

Säterierna har alltså löst sitt behov av arbetskraft men också sin uppodling med hjälp av torpetableringar. Man kanske lite försiktigt skulle kunna säga, att man under decennierna kring 1700 organiserade ett system som inte var olikt landbogårdarna under äldre medeltid, om än kanske i mindre skala. Samtidigt omvandlades en gammal statusmarkör som »djurgård« till torp.

Men vi kan lyfta den här förändringen ytterligare ett steg. De djurgårdar som beskrivits ovan och som till slut inkluderar Wäggia är ett gammalt samhälles behov av statusmarkörer. Den sista djurgården på Wäggias mark blir kortvarig. Efter ungefär 30 år försvinner den och ersätts av torp, vilkas namn påminner om det förflutna. Tillsammans med alla de nya torpen vittnar detta om nya behov för herrgården Torpa. Den gamla gårdsstrukturen som gården Wäggia representerade hade ersatts av en ny driftsstruktur, som fanns kvar ända in på 1900-talet (Andersson 2007).

Figur 25. Långhems socken. Torp 1695 resp. 1725. (Andersson 2007, s. 19.)

Några slutord om Wäggia och dess omgivning

Då har vi nått så långt vi kan just nu när det gäller ödegården Wäggias utveckling. Vi har starka indikationer – både datering, fältformer och tidigare erfarenheter från den här delen av Sjuhäradsbygden – på att odlingslandskapet som omger gården under 1500- och 1600-talen har ett ursprung ned i äldre järnålder. Kanske låg marken öde en period under senare delen av järnåldern, för att sedan tas upp igen under tidig- eller högmedeltid och sedan åter ödeläggas under senmedeltidens krisperiod. Senast i början av 1500-talet är gården återetablerad och överförs till herren på Torpa under senare delen av samma århundrade. År 1629 blir Wäggia boställe för godsförvaltaren Matthias Bengtsson. Strax efter dennes död – omkring 1660 – läggs den återigen ned och blir en del av en ny djurgård. Från 1690-talet etableras två torp med namnet Djurgården i området.

Vi har kunnat teckna denna historia på grundval av ett rikhaltigt skriftligt material, ett minst sagt fantastiskt kartmaterial, detalj-karterade fossila odlingslämningar och bebyggelse samt arkeologiska observationer i form av ett par mindre provgrävningar. Som på så många andra ställen i våra sydsvenska skogsbygder visade sig inte minst de fossila odlingsspåren vara närmast »kompletta» och präglade av ett mycket stort tidsdjup. När vi första gången kom till platsen var några förhistoriska gravar registrerade samt en liten yta fossil åkermark, karakteriserad som »område med odlingsrösen». De fossila odlingslämningarna täcker en mångdubbelt större yta och torde avspegla mer än 500 års brukande av marken, inom ramen för vitt skilda sociala och ekonomiska strukturer.

Vid sidan av de historiska kartorna var det den fossila åkermarken som i ett tidigt skede (bokstavligen!) ledde oss på vägen till Wäggias gamla tomt, med dess delvis välbevarade lämningar i form av husgrunder, hägnader och trädgård. Wäggia-miljön är således ännu ett exempel på vilken arkeologisk mångfald som ofta döljs bakom torftiga beteckningar som »röjningsröseområden« och liknande i de sydsvenska skogslänen. Det är vår förhoppning att denna undersökning kan kasta lite ljus på de enorma arkeologiska möjligheter som dessa miljöer vid ett närmare studium representerar, liksom det nödvändiga i att antikvariskt hantera dem med största möjliga hänsyn.

Sedan skall vi inte glömma den personliga historia vi kunnat knyta till Wäggia. Genom att föra in andra gårdar och nya torp som tillkommer från slutet av 1600-talet, jämsides med de två torpen med namnet Djurgården, får vi antydningar om en större förändring av bebyggelse- och driftsstrukturen runt Torpa, som bevarats långt fram i tiden. Vår förhoppning är att Wäggias historia, med sina välbevarade och mångfacetterade lämningar, kan inspirera till liknande studier på andra platser i södra Västergötland.

Otryckta källor och litteratur

Otryckta källor

Riksarkivet /Göteborgs landsarkiv

- Göteborgs domkapitel E I 1. Kongl. Bref 1689.
- Älvsborgs län, Kinds hd, Långhems socken. Jordeböcker.
- Kinds häradsrätt A I a 5 Dombok 1692–1695.
- Långhems kyrkoarkiv.
- Torpa gårdsarkiv D II: 1. Jordeböcker och lantmäterikartor.
- Älvsborgs län, Kinds hd, Långhems socken. Jordeböcker.

Litteratur

Ahrland, Å. 2011. Power and paradise. Swedish deer parks in a long-term perspective. *Bebyggelsehistorisk tidskrift* 2011:68–89.

Andersson, H. 2007. *Torp och backstugor i Långhem. En studie av bebyggelsens förändringar från 1600-talet till början av 1900-talet*. Lund Studies in Historical Archaeology. 4. Stockholm: Almqvist & Wicksell International.

Connelid, P. 2016. Agrarhistoriska undersökningar. I: *Gravar och fossil åkermark. Riksväg 40, Dällebo–Hester, del 1*. Arkeologiska och agrarhistoriska undersökningar. Arkeologerna, Statens Historiska Museer. Rapport 2016:95.

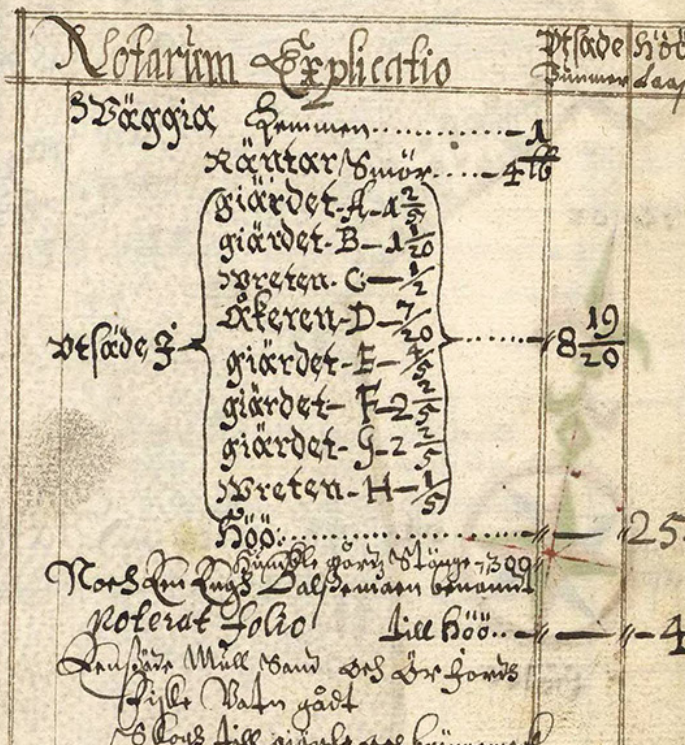
Connelid, P. och Andersson, H. 2022. *Ödegården Wäggia*. Arkeologisk provundersökning inom gårdstomten L2021:1383 och den fossila åkermarken L1965:7071 (beslut, lst:s dnr 434-33616-2018). Tranemo kommun, Västra Götalands län. Stencil.

Holmberg, C. u.å. *Om herrgårdstorp i gången tid. Uppteckningar av Carl Holmberg*.

Lindqvist, S. 1999–2000. Några anteckningar kring släkten Retzius' äldre led med utgångspunkt i Jahan Retzius/Rosenstopes *Stemmatographia Retziorum atque Wangeliurum*. *Släkt och hävd*: s. 395 ff.

Mascher, C. 1993. *Förhistoriska markindelningar och röjningsröseområden i Västsveriges skogsbygder*. Kulturgeografiskt Seminarium 2/93. Kulturgeografiska inst., Stockholms universitet.

- Molin, G.G. och Wilstadius, P. 1968. *Smolandi Upsalienses. Smålandsstudenter i Uppsala på 1600-talet. Biografier med genealogiska notiser. Vol. II 1626–1645. Studenter från hela Småland samt Öland*. Karlskrona.
- Nyman, E. 1991. *Gamla foton från Länghem*. 1991.
- Nyman, E. 1994. *Länghem från gångna tider*. 1994.
- Nyrén, U. 2012. *Rätt till jakt: en studie av den svenska jakträtten ca 1600–1789*, Institutionen för historiska studier, Göteborgs universitet.
- Ortnamnen i Älvsborgs län*. Del VII:1, Kinds härad, norra delen. Kungl. Ortnamnskommittén, Stockholm 1919.
- Revera, M. 1979. Hur bönders hemman blev säterier. Ett användningsområde för frälsegodsens under storhetstiden. Revera, M. och Torstendahl, R. (ed.), *Bördor, bönder, börd i 1600-talets Sverige*. Motala: Studentlitteratur, s. 73–114
- Skogsväsendet (BiSOS Q) *Skogsstyrelsens underdåniga berättelse angående skogs- och jaktväsendet i Sverige intill år 1870*. Stockholm 1879.
- Swenne, H. 1933. *Svenska adelns ekonomiska privilegier 1612–1651 med särskild hänsyn till Älvsborgs län*. Göteborg.
- Tollin, C. 2022. *Sveriges kartor och lantmätare 1628 till 1680. Från idé till tolvtusén kartor*. Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien. Handlingar Antikvariska serien 58. Skrifter utgivna av Riksarkivet 43. Stockholm.

Wäggia var namnet på en medeltida gård som från 1500-talet hörde till Torpa sätesgård i södra Västergötland. Den fick en omväxlande historia men lades ner vid 1600-talets mitt. På dess marker kom något senare två torp att etableras. I dag kan man fortfarande i terrängen tydligt se lämningar av hus, åkrar och vägar. Det arkeologiska materialet, tillsammans med olika skriftliga uppgifter och en vacker, detaljrik karta från 1648, har gjort det möjligt att skapa oss en bild av Wäggia, dess roll och anknytning till Torpa.

LUNDS
UNIVERSITET

